

Tartu Ülikool

Filosoofia ja semiootika instituut

Praktilise filosoofia õppetool

EBAMORAALSE KUNSTNIKU ROMAN POLAŃSKI LOOMINGU TARBIMISE VASTU

Filosoofia eriala bakalaureusetöö

Tristan Czar Aasmäe

Juhendaja: Heidy Meriste

Tähemärkide arv: 73 345

Tartu 2024

Sisukord

Sissejuhatus	3
<i>1. osa: Roman Polański biograafia ja privaatsel tarbimise spetsiifika</i>	
1. Roman Polański	7
1.1. Eluloo ja loomingu seos	7
1.2. Ülevaade seksuaalkuriteest.....	8
2. Privaatne tarbimine	10
2.1. Privaatne <i>versus</i> avalik tarbimine	10
2.2. Privaatsel tarbimise problemaatika	12
<i>2. osa: Avaliku tarbimise vastu</i>	
3. Heaks kiitev sõnum	16
3.1. Probleemaatika deontoloogilisest perspektiivist.....	16
3.2. Heaks kiitva sõnumi mõju ohvritele.....	17
3.3. Heaks kiitva sõnumi mõju Polańskile	21
3.4. Heaks kiitva sõnumi mõju ühiskonnale	22
4. Retributivism	25
4.1. Õiglase tasu argument	25
4.2. Retributivismi puudused	27
4.3. Kaasosaluse probleem.....	29
Kokkuvõte	31
Kirjandus	34
Summary	37

Sissejuhatus

2022. aastal osalesin projektis „27 Times Cinema”¹ ja olin üks kahekümne seitsmest žüriiliikmest Itaalia filmifestivalil Giornate degli Autori, mis on osa Cannes’i filmifestivali programmist. Hinnatavate filmide seas oli Abel Ferrara „Isa Pio“ („Padre Pio“, 2022), mille peaosas on vastuoluline Shia LaBeouf, keda on muu seas süüdistatud ka seksuaalses väärkohtlemises, ja kõrvalosas alaealise seksuaalses rünnakus süüdistatud Asia Argento. Filmi autor ei ole küll nende ebamoraalsete tegudega otseselt seotud, kuid siiski kahtlesid mitmed žüriiliikmed, kas ebamoraalsete näitlejatega film peaks festivali kavas üldse olema. Žürii juhendajad (v.a žürii president Céline Sciamma) leidsid, et filmi peaks hindama selle sisu põhjal ja n-ö kõrvalised intsidendid tuleks diskussioonist välja jätta. Ma ei nõustunud selle vaatega ja olen sellest johtuvalt tahtnud ebamoraalsusega loomemajanduses lähemalt tegeleda.

Kas Kanye Westi provokatiivsed väljaütlemised peaksid innustama melomaane muutma oma tarbimisharjumusi? Kas Dolce&Gabbana rõivaste kandmine levitab rassistlikku sõnumit? Kas J. K. Rowlingu transfoobsed väljaütlemised teevad ka tema loodud maailmal põhineva videomängu „Hogwarts Legacy“ mängijast transfoobi? Kas koomikute Bill Gosby, Aziz Ansari ja Louis C.K. naljad on endiselt naljakad? Kuna selliste diskussioonide keskmes on avaliku elu tegelased ja tihti jõuab neist skandaalidest publikuni vaid meedia peegeldus tegelikest asjaoludest, siis kas need süüdistused üldse vastavad tõe (Harold 2020: 54)? Moraalselt problemaatilisi kunstnikke on palju, kuid selle problemaatilisusele on hakatud tähelepanu pöörama alles hiljuti. Seda suuresti tänu liikumisele #minaka (#metoo), mis 2017. aastal näitleja Alyssa Milano säutsust (*tweet*) hoo sisse sai (Willard 2021: 3). Liikumine on muutnud arusaama seksuaalkuritegude mõjust ja ulatusest, mistõttu on oluliseks saanud küsimus, kuidas ebamoraalsete kunstnike ja nende loominguga suhestuda.

Käesolev töö tegelebki eelneva küsimusega. Täpsemalt keskendun tavatarbija valikutele seoses säärase kunsti tarbimisega ja ei käsitle eraldi kõiki võimalikke tarbijate positsioone, sest eeldan, et „suurema mõjuvõimuga [...] kaasneb ka suurem vastutus“ (Liao 2023: 9). Ebamoraalse kunstniku loomet keelata ei ole võimalik (kui selle sisu ei ole kriminaalne), kuid tarbija peab olema valmis ebamoraalse kunstniku loominguga tarbimise ebamoraalseteks lisatähendusteks või tagajärgedeks (Matthes 2021: 54–55). Seeläbi avaldub ka töö praktiline väljund, sest tavatarbija saab analüüsi kasutada teejuhina ebamoraalsete kunstnike loominguga suhestumisel ning

¹ Projekti raames valitakse igal aastal igast Euroopa Liidu riigist üks noor filmihuviline. Rohkem infot leiab siit: <https://27timescinema.cineuropa.org/>.

teadlikkusega on võimalik moraalseid kahjusid ennetada ja/või minimeerida. Laiema ülevaate andmiseks kaalun nii utilitaristlikke kui deontoloogilisi kaalutlusi. Konsekventsialistliku eetika juhtteooria ehk utilitarismi üldise printsiibi kohaselt tuleb teha see tegu, mis toob suurima heaolu võimalikult paljudele inimestele (Pojman 2005: 185–186). Klassikalisele deontoloogilisele perspektiivile omaselt hindan ebamoraalse kunstniku loomingu tarbimist kui tegu iseeneses, jättes välja selle teo tagajärjed (Pojman 2005: 215–216).

Nii nagu avalikkusega seonduvad kaalutlused muutuvad vastavalt isiku mõjuhaarde erinevusele, mõjutavad kaalutlusi ka teised tegurid. Käesolevas töös rakendan tarbija teo tõsiduse määramiseks filosoofide Alfred Archeri ja Benjamin Mathesoni välja toodud eristusi (2023). Kuigi nad kasutavad eristusi autori imetlemise kontekstis, siis kehtivad need ka käesolevas analüüsis. Ebamoraalselt käitunud isiku väärteo tõsidus, tarbija positsioon ühiskonnas, teiste inimeste suhtumine/käitumine, tarbimise viis ja kontekst ning autori surm on nüansid, mida tarbija peaks moraalse otsuste tegemisel arvesse võtma, sest need mõjutavad eetiliste otsuste tõsidust. (Archer & Matheson 2023: 52–55)

Järgnevalt selgitan nende nüansside avaldumist oma töö kontekstis. Kuivõrd lähtun tavatarbija perspektiivist on tarbija positsioon ühiskonnas juba määratletud. Lisaks on selle töö eesmärk kitsam kui rusikareegli leidmine, sest iga eetiliselt problemaatiline olukord kannab endas unikaalseid detaile, mis teevad eetikateemaliste vastuste leidmise komplitseerituks (Liao 2023: 12). Võtan lahendada vaid ühe konkreetse moraalselt problemaatilise olukorra ja selle põhjal saan paika panna ka ebamoraalselt käitunud isiku väärteo tõsiduse.

Täpsemalt käsitlen kunstisektorit alates 1977. aastast kimbutanud juhtumit, mille keskmes on filmimaastikul vanameistriks kroonitud, kuid kohtusaalis seksuaalkurjategijaks tunnistatud filmirežissöör ja stsenaarist Roman Polański. Prantsusmaal, Poola juutide perre sündinud lavastaja uimastas (*drugged*) 1977. aastal 13aastase Samantha Geimeri (snd Gailey), misjärel väärkohtles teda seksuaalselt, kasutades kontrolli saavutamiseks muu hulgas enda privilegeeritud positsiooni filmimaastikul. (Mazierska 2023) Kuigi ametlikult on ta süüditunnistatud vaid eelmainitud kuriteos, on viimase 20 aasta jooksul ilmunud ka teisi ohvreid, kes toona sellest veel rääkida ei julgenud (Alderman & Peltier 2019). Bakalaureusetöö kontekstis keskendun vaid Samantha Geimeri juhtumile, sest Polański on seda tunnistanud ja selle detailid on avalikkusele kättesaadavad. Kuritöö sündmustiku peamise allikana kasutan filmiprofessor Ewa Mazierska 2023. aastal avaldatud artiklit „Roman Polański (ja teised) kohtu all“ („Roman Polański (and Others) on Trial“).

Väärteo tõsidust on konkreetse juhtumi puhul lihtne mõõta. Vägistamine on väga tõsine kuritegu ja on ka seaduseetika kontekstis tõsisem kui madalama astme väärteod nagu näiteks varastamine, millest võib mõningal juhul isegi kõrvale vaadata. (Archer & Matheson 2023: 52) Kuna ebamoraalse kunstniku näide on kitsendatud Roman Polańskile, siis on ette määratud ka eristused autori surm ja teiste inimeste suhtumine/käitumine. Esiteks on Roman Polański selle töö kirjutamise ajal veel elus ning sellest tõigast lähtun ka oma analüüsis. Teiste inimeste suhtumise/käitumise hindamisel põhinen erinevate meediaväljaannete avaldatud artiklitele, avaliku elu tegelaste väljaütlemistele ja Roman Polański filmide vaadatavusele.

Kuna lähtun tavatarbija perspektiivist, siis eristused, mis ei ole juhtumi konkretiseerimisest mõjutatud ja on veel määramata, on tarbimise täpne viis ja kontekst. Kuna kohti ja viise kunsti tarbimiseks on palju, siis üks laiahaardelisemaid eristusi, mille abil õppida suhestuma ebamoraalsete kunstnike loominguga, on privaatne *versus* avalik tarbimine (Liao 2023: 8). Eristust tarbimisviisi põhjal toetab ka tõik, et inimesed käituvad avalikus ja privaatses elus erinevalt (Goffman 1956). Nende sfääride eristamine ei ole uudne ja on levinud ka teemakohases kirjanduses (vt nt Matthes 2021; Willard 2021). Siiski on selle eristuse käsitlus kaasaegses kirjanduses pealiskaudne. Käesolevas uurimistöös liigitan kõik teistele (või vähemalt mõnele) nähtavad tarbimise aktid avalikus sfääris tarbimise alla. See käsitlus antud eristusest on rangem kui tavaelus ja avaliku tarbimise alla kuuluvad seeläbi ka tavapäraselt privaatsfääri kuuluvad teod. Näiteks tarbimine lähedaste inimeste seltsis, aga ka ükski, kui tegu kajastub statistikas.

Laiemaks uurimisküsimuseks on „kas ebamoraalse kunstniku Roman Polański loomingut tarbimine on ebamoraalne?“, kuid seejuures saavad vastuse ka küsimused „miks on Roman Polański loomingut privaatne tarbimine ebamoraalne?“ ja „miks on Roman Polański loomingut avalikult tarbimine ebamoraalne?“. Sellest tulenevalt on töö jagatud kaheks. Esimeses osas annan ülevaate Roman Polański eluloo ja loomingut seosest, eristan viisid tema loomingut tarbimiseks ning näitan, et ebamoraalselt käitunud kunstniku loomingut tarbimine privaatsest on ebamoraalne, sest see võib mõjutada inimese moraalitunnetust. Privaatsfääri argumendid on aga sfääriülesed, seega esineb see probleem ka avalikul tarbimisel. Teises osas annan ülevaate avaliku tarbimise problemaatikast. Viimane tarbimisviis on ebamoraalne, sest see kannab heaks kiitvat sõnumit, mis teeb lisakahju ohvritele ning jätab Roman Polańskile ja ühiskonnale mulje, et tema tegu on aktsepteeritav. Lisaks on avalik tarbimine ebamoraalne, sest heaks kiitva sõnumi mõjul saab Roman Polański osa ühiskondlikest hüvedest, mida ta ei vääri. Võimalike

vastuväidete esitamisel kasutan enamasti ennetavat meetodit, kus enamik vastuväiteid on juba argumentidesse põimitud, mitte klassikaliselt neist eraldatud.

1. Roman Polański

Järgnevas peatükis annan ülevaate Roman Polański elu põhilistest sündmustest ja loomingust, millega näitan eelmainitud sündmustiku mõju tema karjäärile. Sealhulgas tutvustan tema elu kolme põhilist traagilist sündmust, millest kahes on ta olnud ohvri ning ühes kurjategija rollis. Roman Polański eluloo kirjeldamisel lähtun kirjanik Julia Ain-Krupa 2010. aastal avaldatud raamatust „Roman Polański: elu paguluses“ („Roman Polański: A Life in Exile“), mis käsitleb Roman Polański elu ja karjääri seost. Esiteks kirjeldan Roman Polańskit holokausti ohvrina ja tema kunagise abikaasa Sharon Tate'i mõrva. Teises alapeatükis keskendun vaid viimasele neist kolmest traagilisest sündmusest: annan pikema ülevaate käesoleva töö kesksest kuritööst, mis Roman Polańskist ebamoraalse kunstniku teeb. Kuritöö kirjeldamisel kasutan eelpool mainitud Ewa Mazierska 2023. aastal avaldatud artiklit, milles autor kirjeldab Roman Polański isikliku elu sündmuste mõju tema filmide vastuvõtule.

1.1. Eluloo ja loomingu seos

Roman Polański sündis 1933. aastal Prantsusmaal Poola juutide perre. 1937. aastal naases perekond kodumaale, kuid 1. septembril 1939. aastal algas teine maailmasõda Saksamaa vägede sissetungimisega Poolasse. Tollal Natsisaksamaal kehtinud antisemiitlike ja rassistlike Nürnbergi seaduste kohaselt oli Polański perekond ja sugulased vägede põlatuim sihtmärk. Polański isa, kes saadeti Austriasse Mauthausenisse, pääses hukkamisest ning nad kohtusid taas kui sõda lõppes (1945. aastal), kuid ema tapeti Auschwitzis. Roman Polańskil õnnestus küll koonduslaagrist pääseda, kuid elas järgnevad aastad tänavatel ja pidevas hirmus ning oli tunnistajaks ja sihtmärgiks õudustele, mida Natsi-Saksamaa sõdurid Poolas korda saatsid. (Ain-Krupa 2009: 1–8)

Pärast teist maailmasõda asus Polański õppima prestiižsesse Łódźi filmikooli ning tegeles samal ajal ka näitlemisega (Ain-Krupa 2009: 9–11). Ta on mänginud Poola filmides nagu Andrzej Wajda „Põlvkond“ („Pokolenie“, 1954) ja Silik Sternfeldi „Võlutud jalgratas“ („Zaczarowany rower“, 1955). 1962. aastal esitles ta debüütmängufilmi „Nuga vees“ („Nóz w wodzie“), mis pälvis ka parima võõrkeelse filmi Oscari nominatsiooni. Seejärel kolis ta küll Prantsusmaale, kuid tegi koostöös stsenaristi ja sõbra Gerard Brachiga kaks filmi Inglismaal. Üks neist, „Vastumeelsus“ („Repulsion“, 1965), sai samal aastal Berliini filmifestivali

Höbekaru auhinna ja „Ummik“ („Cul-de-sac“, 1966) Kuldkaru. 1968. aastal lavastas ta oma esimese filmi Ameerikas „Rosemary laps“ („Rosemary’s Baby“).

Aasta hiljem (1969. aastal) tabas Polańskit järjekordne tragöödia, kui tema tollane lapseootel abikaasa Sharon Tate ja neli sõpra tapeti brutaalselt nende kodus Los Angeleses. Esialgseks kahtlusaluseks peeti Polańskit, kuid uurimisel selgus, et tegude autoriks olid Charles Mansoni juhitud sekti liikmed, kes panid 1960ndatel toime veelgi sarnaseid kuritegusid. (Mazierska 2023) Pärast abikaasa surma avaldas Polański filmid „Macbeth“ (1971) ning „Hiinalinn“ („Chinatown“, 1974). Viimane on lisaks 11 Oscari nominatsioonile ja mitmete Kuldgloobuse auhindade (*Golden Globe Awards*) pälvimisele valitud ka ajakiri The Guardian kõigi aegade parimaks filmiks (Pulver 2010). „Hiinalinn“ jäi tema viimaseks filmiks Ameerika Ühendriikides, sest 1977. aastal tunnistati ta süüdi ebaseaduslikus vahekorras 13aastase lapsega ja karistuse vältimiseks põgenes ta riigist igaveseks.

Hinnatud filmirežissöör puges sünniriiki Prantsusmaale ja tema edu filmitööstuses jätkus. Juba 1979. aastal avaldas ta filmi „Tess“, mis pälvis mitmeid Oscari nominatsioone, ning sellele järgnesid tema vähemtuntud filmid „Meeletu“ („Frantic“, 1988), „Mõru kuu“ („Bitter Moon“, 1992), „Surn ja noor neiu“ („Death and the Maiden“, 1994) ja „Üheksas värav“ („The Ninth Gate“, 1999). 2002. aastal ilmus Władysław Szpilmani pääsemislool natsionaalsotsialistliku Saksamaa okupatsiooni ajal põhinev „Pianist“, mis pälvis tol aastal enamiku olulistest filmiauhindadest (ja nominatsioonidest), sh Cannes’i filmifestivali peauhinna ehk Kuldse Palmioksa (*Palme d'Or*). Auhinnatud teosele järgnesid „Oliver Twist“ (2005), „Variautor“ („The Ghost Writer“, 2010), „Tapatalgud“ („Carnage“, 2011), „Ohvitser ja spioon“ („J’accuse“, 2019). Tema kõige hiljutisem film „Palee“ („The Palace“, 2023), mis on hinnangute põhjal Polański halvim linateos (Lewis 2023), ilmus 2023. aastal, kui režissöör oli juba 90aastane.

1.2. Ülevaade seksuaalkuritööst

Roman Polański elu kolmas traagiline sündmus, mis on käesoleva töö põhitähelepanu all, pärineb aastast 1977, mil ta arreteeriti kahtlustatuna 13aastase tüdruku uimastamises (talle uimastite ja alkoholi andmises) ja vägistamises. Samantha Geimer (tollal Samatha Gailey) osales ema loal Polański fotosessioonil Prantsusmaa moeajakirjale Vogue, mille käigus väärkasutas režissöör oma positsiooni. Andis noorele modellile uimasteid ja palus lahti riietuda

ning lõpuks ka väärkohtles teda seksuaalselt; samal päeval tegi Geimeri ema politseile avalduse ning Polański vahistati. (Mazierska 2023) Viimane tunnistas seksuaalvahekorda, kuid mitte seda, et see oleks olnud vastu tahtmist ehk vägistamine (Polański 1984: 329–341). Kokkuleppemenetluses (*plea bargain*) tunnistas Polański end süüdi vaid seksuaalvahekorras alaealisega (*statutory rape*). Aasta hiljem, kui Polański oli läbinud talle määratud 90päevasest psühhiaatrilisest läbivaatamisest riiklikus vanglas 42 päeva, otsustas kohtunik Laurence James Rittenband tingimisi karistuse osas ümber. Pikast vanglakaristusest pääsemiseks põgenes Polański Pariisi ja on sellest ajast USA kriminaalõigussüsteemi põgenik. (Mazierska 2023)

Roman Polański elu on tugevalt mõjutatud kolmest traagilisest sündmusest. Esiteks tabas teda holokaust, seejärel abikaasa mõrv ning kolmanda traagilise sündmuse ehk seksuaalkuritöö põhjustas ta ise. Nendele vaatamata on ta väga hinnatud režissöör. Siiski teeb viimane tragöödia temast kurjategija ja hinnatud režissööri filmide vaatamise moraalsus satub seeläbi küsimuse alla. Selleks, et tema filme vaadata on aga mitmeid viise ning järgmises peatükis võtan need tarbimisviisid vaatluse alla.

2. Privaatne tarbimine

Järgnevas peatükis tõmban esiteks selge piiri avaliku ja privaatselt tarbimise vahele, et seejärel anda teises alapeatükis ülevaade privaatselt tarbimisega kaasnevatest moraalistest ohtudest. Täpsemalt arutlen, kuidas privaatselt ja avaliku tarbimise eristust on varasemalt tehtud ning seeläbi jõuan enda eristusviisi spetsiifikani. Privaatselt ja avaliku tarbimise eristamiseks kirjeldan viise, kuidas kunsti ja/või filme tarbitakse ning liigitan need nähtavuse alusel. Eelneva eristuse põhjal selgitan alapeatükis 2.2. probleemküsimusi, mis kaasnevad privaatselt tarbimisega.

2.1. Privaatne versus avalik tarbimine

Filme saab tarbida nagu kõike muud kunstivaldkonda kuuluvat: nii privaatselt kui ka avalikult. Seda eristust on ka varasemalt kasutatud, kuid eriti eksplitsiitselt neid tarbimisviise defineeritud ei ole. Näiteks filosoof Erich Hatala Matthes väidab, et „[p]rivaatne tarbimine on see, mida tehakse omal ajal oma ruumis“ ja „avalik tarbimine hõlmab kunstniku kuulamist viisil, mis on silmatorkav, võib-olla isegi tahtlikult“ (2021: 54). Ühel juhul viitab autor aja ja koha olulisusele, teisel nähtavusele ja tahtlikkusele, seega ei ole tegu täpse definitsiooniga vaid pelgalt kirjeldavate märkustega. Sarnaselt on neid tarbimisviise kirjeldanud filosoof Mary Beth Willard, kes eristab privaatselt ja poolavaliku tarbimise ning eraldi ka veel tarbimise avalikustamise (*publicizing*). Privaatselt tarbimist kirjeldab ta kui tarbimist, millel puudub publik, ja poolavaliku alla kuuluvad näiteks filmiõhtud sõpradega. Tarbimise avalikustamise all mõtleb ta eelkõige sotsiaalmeedias tarbimise jagamist. (Willard 2021: 66–67)

Siiski jäävad nii Willardi kui Matthesi eristused minu töö kontekstis natuke pinnapealseks. Mõlemad mainivad küll ajastu rolli selles diskursuses (Matthes 2021: 58; Willard 2021: 67–68) ja täpsemalt ka seda, et iga klikk on tänapäeval loetud (Matthes 2021: 44; Willard 2021: 35–36), kuid ei seosta tarbimisnumbrite teket ühegi tarbimisviisiga. Mõistagi ei ole indiviidi privaatsfäär enam see, mida see liigitus tähendas enne digitaalajastut. See tähendab, et oma toas võib tarbija küll üksi olla, aga vaadata filmi nii, et see tegu privaatselt jääks ja numbrina kuskil andmestikus ei kajastuks, on suhteliselt võimatu. Neid andmeid koguvad küpsiste abil vabalevi veebikino platvormid nagu Jupiter, liikmemaksuga platvormid nagu MUBI ja Netflix, aga ka Apple TV ja Amazon Prime Video, kust saab filme koguni osta. Isegi siis, kui ligipääs filmidele on illegaalne (näiteks piraatluse kaudu) ja/või tarbija isikuandmeid varjab VPN (*Virtual Private Network*), ei jää klikk algoritmidel märkamata. (Matthes 2021: 44) Eitada, et nimetatud juhtudel

on tegu privaatse tarbimisega, võib näida ekstreemne, sest sedalaadi panus on vaid number tabelis. Sellegipoolest on need andmed (kellelegi) kättesaadavad ja seega ei saa neid privaatseteks pidada.

Vormiliselt eelistan Matthesi laiahaardelisemat kaksikjaotust, sest minu uurimistöö kontekstis on oluline tarbimise nähtavus. Kasutan eristamisel nähtavuse kriteeriumit, sest nähtavad tegevused jätavad teistele inimestele võimaluse nende põhjal järeldusi teha (Archer & Matheson 2023: 36; Matthes 2021: 44–45). Kui eristada tarbimisviisid nähtavuse alusel, siis liigituvad Willardi poolavalik tarbimine ning tarbimise avalikustamine avaliku tarbimise alla. Selle põhjal on avalik tarbimine teistele inimestele nähtav käitumine: need on (enamasti) olukorrad, kus tarbija ei ole üksi, või olukorrad, kus tarbija tegu saab üksi olemisele vaatamata nähtavaks. Filmimaailma kontekstis tarbitakse teoseid avalikult näiteks kinode retrospektiividel, filmiõhtutel sõpradega, bussi või lennuki telerist jne. Avalik tarbimine on eelpool sõnastatud definitsiooni kohaselt aga väga laiahaardeline. Ometi oleks mõeldamatu, et inimene, kes vaatab ebamoraalse kunstniku loomingut üksi, kuid mõnelt voogedastusplatvormilt, käituks moraalselt sama problemaatiliselt kui keegi, kes läheb filmifestivalil esilinastusele. Seega on järgneva arutelu puhul oluline teadvustada, et avaliku tarbimise viisidel on moraalselt erinev tõsiduseaste (Archer & Matheson 2023: 53).

Tavaliselt on privaatne filmide tarbimine teistest eraldatult ehk indiviidi privaatruumis (Matthes 2021: 54–55), näiteks üksi oma toas vaatamine. Siiski peab selleks, et tarbimine jääks privaatseks, tegema seda nii, et see ei jäta jälgi. Seda saab teha näiteks siis kui film on juba mingil põhjusel kodus olemas. Sel juhul ei saa keegi selle teo põhjal järeldusi teha, välja arvatud juhul, kui tarbija otsustab filmi vaatamisest kellelegi rääkida või mõnel muul moel seda teavet levitada (Liao 2023: 10). Näiteks postitades populaarsel filmikriitikaplatvormil Letterboxd hinnangu, sest sellega muutub tegu privaatsest avalikuks. Isegi kui tundub, et (sotsiaal)meedia on muutnud suure osa inimeste eraelust avalikuks ja avalik tarbimine on seega privaatsest tarbimisest proportsionaalselt nii palju üle, et see eristus näib ebavajalik (Matthes 2021: 58), siis tegelikult on palju informatsiooni, mida inimesed endale hoiavad. Lihtsalt mõtteid kunstist on raske privaatseks hoida ja oli seda juba enne digitaalajastut, kui inimeste kunstilisi eelistusi peegeldasid kodused raamatukogud, mille esiritta valiti lemmikud (Liao 2023: 10). See aga ei tähenda, et selle teabe privaatseks hoidmine oleks võimatu. Käesolev uurimistöö on eeskätt praktiliseks juhtnööriks tarbijatele. Seega isegi kui privaatseks tarbimiseks on väga vähe võimalusi, saab antud eristusega tõmmata selge piiri tarbimisviiside vahele. Konkreetsed piirid

lihtsustavad tarbijatel ebamoraalsete kunstnike loomingu tarbimisel tekkivates küsimustes selgusele jõudmist.

2.2. Privaatse tarbimise problemaatika

Selles alapeatükis esitan privaate tarbimisviisiga kaasnevad probleemid. Neist esimest mainisin eelmises alapeatükis ning see puudutab privaate tarbimise olemust. Täpsemalt on privaatset tarbimist raske privaatsena hoida. Ohtu soodustab tõik, et privaatseks tarbimiseks on väga vähe võimalusi, aga ka see, et raske on teavet kunsti tarbimisharjumustest endale hoida (Liao 2023: 10). Niipea kui ebamoraalse kunstniku loomingu tarbimisest saab avalik info, rakenduvad sellele juba avaliku tarbimisega kaasnevad probleemid.

Ülejäänud argumendid privaate tarbimise vastu on tarbimisviisi ülesed. Need kehtivad nii privaate kui ka avaliku tarbimise korral. Sellest johtuvalt võib privaate tarbimise vastaseid argumente kutsuda ka üldisteks tarbimise vastasteks argumentideks. Esimene sfääriülene probleem ebamoraalse kunstniku loomingu tarbimisel tekib deontoloogilisest perspektiivist. Selle järgi on Roman Polański filmide tarbimine ebamoraalne, sest see toetab filmitööstuse ebamoraalset elementi. See argument on inspireeritud filosoof Tristram McPhersoni argumentide hulgast veganluse poolt. Kaasosalusevastase (*Anti-Complicity*) printsiibi kohaselt on „[t]avaliselt vale püüda kasu saada, tehes koostööd teiste plaanide väärade elementidega“ (McPherson 2015: 23). Kuna mõttekäik on deontoloogiline, ei ole siinkohal oluline, kas tegu toob ettevõttele kasu või mitte. Sellest printsiibist lähtuvalt käitub tarbija ebamoraalselt kui ostab poest lihakaupa, sest teeb koostööd poe ebamoraalse poolega (McPherson 2015: 22–24), ning niisamuti võiks mõelda, et kui ta tarbib Polański filme, siis teeb ta koostööd filmitööstuse ebamoraalse osaga.

Ainult et Roman Polańskile keskendudes selgub, et tema filmid ei ole nii otseses seoses tema kuritööga, kui eelnevas näites on liha seoses lihatööstusega. Esmapilgul paistab, et kui tarbija valib vaadata Roman Polański filme, kuigi filmitööstuses on ka nende režissööride filme, kes ei ole ebamoraalsusega silma paistnud, siis käitub ta ebamoraalselt, sest valib selle tööstuse ebamoraalse lüli. Kuid kui „pood“ on näiteks mõni voogedastusplatvorm ja filmid on selle „tooted“, siis selleks, et pidada tarbija käitumist ebamoraalseks, peaks ta tarbima hoopis filmi, mis on toodetud ebamoraalselt. Seejuures ei ole kunstniku enda moraalne staatus oluline.

Eelneva arutelu tulemusena ei lähe tarbija McPhersoni printsiibiga vastuollu, kuid seda vaid juhul, kui Roman Polański kunst ei ole toodetud ebamoraalselt. Selleks, et mõni Roman Polański film oleks toodetud ebamoraalselt, aga tõendust ei leidu. Siiski võib mõningatel juhtudel kahtlustada, et kunst ise on ebamoraalne ja mõjutab seeläbi inimese moraalitunnetust. Siinkohal pärineb asjakohane näide 2014. aastast, kui Kaur Kenderit süüdistati lapsporno omamises, tootmises ja levitamises. Kender avaldas kirjandusportaalis nihilist.fm novelli „UNTITLED-12“, mille kujundlikuks motiiviks on laste väärkohtlemine. Semiootilise ekspertiisi tulemusele põhinedes tunnistati Kender kolm aastat hiljem õigeks (Einmann 2017) ja novell on nüüd taas kättesaadav. Võiks väita, et see teos on tehtud eesmärgiga normaliseerida seksuaalakte lastega, kuid selle väite tõesus sõltub laiemast küsimusest, kas kunstiteoste tähendusi saab üheselt määratleda. Mõnes olukorras tugevdaks sellist väidet näide autori eraelust, sest vahel on autori kuritöö ja filmi seos ilmselge (Willard 2021: 9) nagu näiteks Woody Alleni juhtumi puhul. 1979. aastal avaldas ta filmi „Manhattan“, kus mängib ise 42aastast peaosalist, kes kurameerib 17aastase tütarlapsena. 13 aastat hiljem süüdistati Allani oma alaealise kasulapse seksuaalses väärkohtlemises. Kuigi tema tütar oli kuritöö hetkel vaid 7aastane ja filmi tegelane Tracy on temast oluliselt vanem (ehkki teda kehastas Mariel Hemingway, kes oli filmi tegemise hetkel 16aastane), siis võib filmi süžee selle süüdistuse taustal jätta ikkagi mulje, et ta püüdis sellega seksuaalsuhteid lastega normaliseerida. (Harold 2020: 60)

Roman Polański juhtum on eelnevatest näidetest komplekssem, sest nii otsest seost nagu eelmises näites, tema kuritöö ja filmide vahel ei leidu. Filmiprofessor Ewa Mazierska toob välja kolm põhilist diskursust Polański loomingus, mis tekitavad autobiograafilise efekti ehk jätavad tarbijale mulje, et tema filmides on tugevad paralleelid tema eraeluga (2005: 33). Polański elas üle holokausti ja kaotas oma esimese abikaasa, mis teevad temast ohvri (*victim*). Ühtlasi on ta kurjategija (*victimizer*), sest vägistas 13aastast last. Ka tema filmides kajastuvad vägivaldselt süüdlase ja ohvri temaatikad (Mazierska 2005: 30–34), eriti silmapaistvalt filmides „Ohvitser ja spioon“ (2019) ja „Hiinalinn“ (1974). Teine paralleel tekib Polański nomaadiliku elustiili ja kultuurilise kuuluvusega (Mazierska 2005: 35), mis tulevad selgelt esile holokausti projitseerivas filmis „Pianist“ (2002). Kolmas paralleel vuajerism (mitte ainult seksuaalses mõttes) ilmneb tema professioni valiku ja osatäitjate vahel. Tema filmide karakterid on samuti kord piiluja ja siis jälle piilutava rollis. (Mazierska 2005: 40) Seega seosed eluloo ja esimeses peatükis mainitud traagiliste sündmustega küll esinevad, kuid tugevat viidet ebamoraalsetele tõekspidamistele (näiteks seksuaalse väärkohtlemise õigustamisele) mitte.

On vaieldav, kas kunst saab olla autobiograafiline või mitte (Mazierska 2005: 32). Isegi kui saab, siis kas kunst on alati autobiograafiline või milline kunst on autobiograafiline ja milline mitte? Kas saab väita, et autobiograafiline kunst kannab kindlat sõnumit? Polański filmidel on küll tugev seos tema eraeluga, kuid ühegi filmi biograafilised elemendid ei õigusta silmnähtavalt tema kuritööd. Järelikult ei ole eelnevate küsimuste pikemalt lahkamine selle töö kontekstis vajalik. Sellest tulenevalt piirdun kunsti tarbimisviiside eetilisusega, kui kunsti autor on käitunud ebaeetiliselt, ning jätan välja küsimused, mis vajavad eraldiseisvat sügavat analüüsi.

Isegi kui Polański filmid ei normaliseeri ebamoraalsust, võib tema kui ebamoraalse kunstniku filmide vaatamine siiski tarbija moraalitunnetust mõjutada. Inimesed, kes on ebamoraalsed, võivad olla samal ajal ka imetletavad (Archer & Matheson 2023: 33) ja isegi kui privaatse tarbimise põhjuseks on lihtsalt huvi, siis võib see muutuda imetlemiseks (Archer & Matheson 2023: 40). Archer ja Matheson leiavad, et tarbija imetlus võib olla ebamoraalsele isikule kasulik rahanduslikult, episteemiliselt, moraalselt ja afektiivselt. Privaatse tarbimise kontekstis on tähelepanuväärne kolmas viis ehk täpsemalt moraalne võim (*moral power*), mida ebamoraalne kunstnik võib imetleva tarbija üle saavutada. Imetlus aitab tarbijal ignoreerida kunstniku ebamoraalseid külgi, nõnda et alles jääb vaid positiivne ehk tarbija muutub väärteo suhtes ükskõiksemaks. See võib tuleneda näiteks tarbija sisemisest lahkkelist, mis tekib, kui tavaliselt ennast moraalseks pidav tarbija avastab, et tema iidol käitus ebamoraalselt. Kellegi ebamoraalse austamine rikub moraalset minapilti ja seetõttu võib tarbija oma moraalitunnetuse ümber kalibreerida, niimoodi, et kunstniku ebamoraalne tegu ei tundugi enam nii problemaatiline. (Archer & Matheson 2023: 35–37)² Seega on ebamoraalse kunstniku loomingu tarbimine utilitaristlikust perspektiivist problemaatiline, sest see ohustab inimese moraalitunnetust. Siiski mõjutavad ebamoraalse kunstniku tööd selle tarbijaid erinevalt. Vahel ei mõjutagi nende tarbimine inimese moraalitunnetust. Seda näiteks juhul, kui tarbija suudab teose selle autorist eraldada. (Archer & Matheson 2023: 92; Harold 2020: 66) Eriti tõenäoline on see juhtudel, kui kuritegu toimus ammu (Willard 2021: 7).

Mõningatel juhtudel on eraldamine aga täiesti võimatu, sest kunstniku ja indiviidi sisemised huvid põrkuvad (Harold 2020: 66). See ilmneb olukordades, kus tarbijad on otseselt sarnaste

² Archeri ja Mathesoni arutluskäik põhineb Amit Bhattacharjee jt uuringule „Mütsi kergitamine, näpu vibutamine: kuidas moraalne lahtisidumine võimaldab tarbijatel imetleda ja manitseda“ („*Tip of the Hat, Wag of the Finger: How Moral Decoupling Enables Consumers to Admire and Admonish*“) (2013).

kuritöödega seotud (Archer & Matheson 2023: 93–94). Kui kedagi on seksuaalselt ära kasutatud, võib selle inimese jaoks juba teadmine, et Polański on seda sama kellegi peal rakendanud, olla tülgastav ja eemalepeletav. Seos sarnaste kuritegudega ei ole aga tarvilik tingimus. Ebameeldivust võivad tunda ka inimesed, kes ei ole seksuaalkuritegude ohvrid või ohvrite lähedased. Eelnevate näidete korral ei mõjuta ebamoraalse kunstniku looming mainitud inimgruppide moraalitunnetust. Need näited on olulised näitamaks, et ilmselt on ka inimesi, kes ei tahagi Roman Polański teoseid tarbida.

Niisiis kaalusin selles alapeatükis erinevaid probleemküsimusi, mis privaatse tarbimisega kaasnevad. Katsetus rakendada Tristam McPhersoni kaasosalusevastast printsiipi Roman Polański loomingus kontekstis aga ebaõnnestus. Selle analoogia põhjal oleks tema filmide tarbimine ebamoraalne vaid siis, kui nende tootmine oleks ebamoraalne, kuid selle kahtlustamiseks ei leidu aluseid. Lisaks leidsin, et isegi kui Roman Polański filmides võib näha seost tema eraeluga, siis ei kujuta need seosed moraalset ohtu. Tugevaim põhjus, miks kõnealune tarbimisviis on ebamoraalne, põhineb utilitaristlikel alustel. Privaatne tarbimine ohustab tarbijate moraalitunnetust, kuid seejuures võib mõju tugevus varieeruda. Järelikult on privaatsele tarbimisele vaid üks probleem ja ka sellest võivad osad inimesed puutumatud olla.

3. Heaks kiitev sõnum

Privaatse tarbimisega kaasnevaid moraalseid probleeme on vaid üks, kuid see kandub ka avaliku tarbimise sfääri. Avaliku tarbimisega kaasnevaid probleeme on rohkem ning seega on kõnealune tarbimisviis moraalselt tõsisem kui privaatne tarbimine. Järgnevates peatükkides esitan argumendid, mis on avaliku tarbimise spetsiifilised. Kui ma tarbin avalikult Roman Polański filme, siis kannab see tegu mingisugust sõnumit. Esimeses alapeatükis näitan, miks see on iseenesest problemaatiline ning ülejäänud kolmes alapeatükis selgitan problemaatilisust utilitaristlikust perspektiivist. Osutan põhjustele, miks see sõnum on moraalselt problemaatiline ohvrite, Roman Polański ja ühiskonna aspektist.

3.1. Probleemaatika deontoloogilisest perspektiivist

Peamiselt on Roman Polański teoste avalik tarbimine seesmiselt halb, sest see väljendab moraalselt heakskiitvat sõnumit. On mitmeid viise, kuidas tegu võib kanda endas sõnumit. Archer ja Matheson on eristanud kolm tähendust, mis tegudel olla võivad – tahtlik tähendus (*intended meaning*), hoiakuline tähendus (*attitudinal meaning*) ja avalik tähendus (*public meaning*). Tahtlik tähendus on teo tähendus, mida tegija oma teoga edastada tahab. (Archer & Matheson 2023: 36) Mitmed võivad minna Roman Polański retrospektiivile selleks, et tahtliku tähendusena edastada, et nad ei usu, et Geimer oli kannataja rollis. Sel juhul võib lugeda teo olenemata tagajärgedest, deontoloogiliselt problemaatiliseks. Isegi kui on ebatõenäoline, et nende tahtlik sõnum võiks olla üldisem, annavad nad hoiakulise sõnumina edasi ka üldist skepsist seksuaalkuritegude ohvrite suhtes. Sel juhul tahavad osalised väljendada Geimeri vastast positsiooni, kuid samal ajal kannab tegu (neile teadmata) ka üleüldist seksuaalkuritegude ohvreid mitteuskuvat positsiooni ehk ilmneb teo hoiakuline tähendus. Lisaks on tegudel ka avalik tähendus ehk see, mida teised sellest järeldada võivad. (Archer & Matheson 2023: 36) Seega kui ma lähen Polański retrospektiivile ja isegi kui ma ei tea üldse, kes Polański on, ja veelenam, et ta on käitunud kunagi silmatorkavalt ebamoraalselt, siis minu tegu võib avalikkusele ikkagi paista kui toetus Polańskile ja lugupidamatuse avaldus seksuaalkuritegude ohvritele.

Tegude avalikku tähendust ei määra tegija ise, vaid teised inimesed sõltuvalt teo kontekstist. Isegi kui inimese taotlus ei ole pahatahtlik, siis kontekst võib teo ebamoraalseks muuta. Näiteks kui kunstniku ebamoraalsed teod on avalikud, võib tema looming omandada sümboli staatuse,

mistõttu muutub ka selle tarbimise tähendus. Just tema loomingu tarbimine võib seetõttu teistele inimestele näida kui moraalne avaldus. (Matthes 2021: 53–55) Teo kontekst võib moodustuda ka teistest aspektidest. Näiteks mängib siinpuhul tähenduse määramisel rolli ajaline kontekst, sest isegi kui Roman Polański kuritegu pärineb 1970ndatest, siis võib sarnane kuritegu, mis on just avalikuks saanud, muuta ühiskonna kriitilisemaks ka selle kunagise kuritöö suhtes. Niisiis, mida teravam on avalik diskussioon, seda tundlikumad ja tähelepanelikumad on inimesed. (Willard 2021: 63–65)

Teo kontekst võib olla ka atmosfääriline ehk selle loovad sündmus ja selle eesmärk. Matthes (2021: 56) toob näite filosoofia seminarist, kus õppejõul on lihtne oma kavatsusi selgitada, sest ta ei esita (tavaliselt) ühegi filosoofi vaateid kui tõde vaid kui materjali, mida kriitiliselt analüüsida. Seminari keskmes võib olla näiteks etnotsentristlik Immanuel Kant (Matthes 2021: 56), kohatiste antisemiitlike kalduvustega Martin Heidegger või Aristoteles, kes ei ole tuntud mitte ainult filosoofia alustalana, vaid ka misogüünsete vaadete ja orjanduse pooldajana. Igal juhul on seminari kontekstis võimalik minimeerida võimalust, et õpilastele jääb mulje, et neid eelmainitud (tänapäeva kontekstis) ebamoraalseid filosoofe analüüsides tahaks õppejõud väljendada oma poolehoidu kultuuri/rassi ülesusele (Matthes 2021: 56). Seega on konteksti hulgas oluline mõelda ka publikule, sest Roman Polański filmide vaatamine filosoofia tudengitega, kes on teadlikud tema kuritööst ja samuti kõhklevad tema teoste vaatamise moraalsuses, erineb kohaliku kino avalikust retrospektiivist, mis on pühendatud ebaetilise režissööri teostele (Willard 2021: 67).

Isegi kui teised võivad olenemata kontekstist Roman Polański filmide avalikust tarbimisest interpreteerida tarbija seisukohavõttu seksuaalkuritegude ohvrite vastu, siis on avalik tarbimine deontoloogiliselt problemaatiline vaid siis, kui tarbija on teadlik. Kui tarbija ei olnud autori kuritööst teadlik ja ei osanud seepärast ka oma teo potentsiaalse ebamoraalse sõnumiga arvestada, siis ei ole avalik tarbimine niivõrd problemaatiline.

3.2. Heaks kiitva sõnumi mõju ohvritele

Eelnevalt mainitu kohaselt on kontekstiga võimalik luua tugev raamistik teo taotluse edasiandmiseks, kuid siiski ei ole välistatud, et inimesed interpreteerivad selle taotlust vastupidiselt (Matthes 2021: 56). Seega ei olegi avalikkuse perspektiivist filmide tarbimise taotlusel suurt vahet. Ja isegi kui kontekst mõjutab tarbimise moraalset tõsidust, teevad teised

tarbimise põhjal järeldusi, mis võivad oluliselt erineda sellest, mida tegija/tarbija ise silmas pidas (Willard 2021: 61). Selles ei saa aga süüdistada interpreteerijaid, sest enne tarbimist saab kaaluda võimalust, et ohvrid tõlgendavad seda rünnakuna. Eriti olukordades, kus kõnealune tegu puudutab midagi ebamoraalset ja/või aktuaalset. (Archer & Matheson 2023: 54) Polański ebamoraalne tegu on laialdaselt diskuteeritud avalik info ja kui selle teadmine ei muuda tarbija tegusid, siis ei tohiks tarbijale üllatusena tulla, et ohvritel (ja ka ümberkaudsetel) on lihtne interpreteerida, et see ei mõjutagi tarbijat (Archer & Matheson 2023: 44; Matthes 2021: 57). Esimese utilitaristliku avaliku tarbimise spetsiifilise argumendi ehk ohvri perspektiivi argumendi fookuses ongi Roman Polański ohver Samantha Geimer ning tema ja sarnaste kuritegude ohvritesse suhtumine ja nende tunded.

Leidub olukordi, kus kedagi solvatakse ja ta ei saa sellest isegi aru (Neu 2007: 10). Siiski leidub ka vastupidiseid juhte, mil inimesed võivad end küll solvatuna tunda, kuid see ei tähenda, et keegi neid päriselt solvas (Neu 2007: 7). Seega ei ole haavumine alati ratsionaalne. Näiteks kui kedagi solvab, et ma kannan rohelist mütsi, võib tema reaktsiooni pidada irratsionaalseks. Kui aga solvava sõnumi edastaja on teadlik, et sõnum mõjub (mistahes põhjusel) teisele osapoolle solvavalt, siis annab see talle utilitaristliku põhjuse mitte sellise sisuga sõnumit antud inimesele edastada. Lisaks on olukordi, kus haavumist ei saa pidada irratsionaalseks, isegi kui solvaja ei ole oma tegude/sõnade potentsiaalsest mõjust teadlik. Selle näite saab asetada vaenusõnade (*slurs*)³ kasutamise konteksti. Vaenusõnade kasutamine riivab mingisse rõhutatud gruppi kuuluvate inimeste tundeid. Kui peaks juhtuma, et sõnade kasutaja ei ole nende potentsiaalse mõjuga kursis, siis kuna vaenusõnade diskursus on äärmiselt aktuaalne, on ohvrite negatiivne reaktsioon vägagi mõistetav. Seega paistab, et haavaja on teadmatusele vaatamata käitunud ebamoraalselt.

Polański juhtum on vaenusõnade näitest spetsiifilisem ja vähem aktuaalne, kuid see on siiski üks tuntumaid seksuaalkuritegude juhtumeid ja seda mitte ainult filmitööstuse kontekstis. Seksuaalkuritegude ohvrid tõenäoliselt eeldavad, et inimesed on sellega kursis ning haavuvad, kui keegi käitub, nagu see juhtum ei mõjutaks nende suhtumist Polańskisse. Ohvrite solvumine on selles olukorras ratsionaalne ja see tegu nende vastu on ebamoraalne, kuid sellest ei järeldu, et haavaja on selles süüdi. Seda enam, kui teadmatuses haavajat ebamoraalseks pidada, jääb mulje, et inimestel lasub moraalne kohustus olla kõigi avalike aruteludega kursis, kuid see ei

³ Solvangud, mis kannavad negatiivset sõnumit ja mida kasutatakse üksikisikute või rühmade halvustamiseks, näiteks rassi, soo või seksuaalse sättumuse alusel.

ole alati võimalik. Seega võib olla olukordi (nagu vaenusõnade ja Polański näide), kus tarbija käitub enesele teadmata teiste suhtes väärtalt ja see ei olegi moraalselt sama problemaatiline, kui juhtum, kus haavaja on kursis.

Utilitaristlikust perspektiivist ei mõjutaks ühe tavatarbija teod küll käesoleva töö fookuses oleva juhtumi ohvrit Samantha Geimerit, sest ta ei saaks neist ilmselt kunagi teada. Ometigi satuvad ohtu tarbija lähedased ja tuttavad, kes on kokku puutunud seksuaalse ärakasutamisega. Ka nemad on positsioonis, kus võivad potentsiaalselt tõlgendada kinoküllastust kui avalikku seisukohavõttu Polański poolt ja ignorantsust seksuaalkurjategijate ohvrite suhtes. See sõnum võib panna neid tundma, et nende kannatustel ei olegi kaalu. Seega võib tarbija otsus vaadata ebamoraalse kunstniku filmi avalikult ohvritele lisakannatusi põhjustada. Kuigi keskendun käesolevas töös tavatarbija tarbimisharjumustele, siis tahan siiski rõhutada, et veelgi suurem vastutus moraalselt kaheldavates tegudes on inimestel, kellel on suur mõjuvõim. Eriti neil, kes kuuluvad otseselt filmindusega seotud institutsioonidesse, sest institutsioonid vastutavad kunsti leviku ja kunstnike mainekujunduse eest (Liao 2023: 9). Kui avaliku elu tegelane x figureerib Polański retrospektiivil, võib see üks küllastus riivata palju rohkemate inimeste tundeid, kui vähetuntud inimese kinoküllastus. Seega indiviidi teo moraalne tõsidus sõltub ka tema positsioonist ühiskonnas (Archer & Matheson 2023: 52). Paraku ei osata aga ennustada, kes tulevikus mõjuvõimsaks osutub, mistõttu polegi vahet, kas sõnumikandja on avaliku elu tegelane või (veel) mitte. Seega võiks ka tavatarbija seda võimalust arvesse võtta. Seda enam et kaasaegsed algoritmid võivad igaühe arvamusalalduse ülemaailmseks trendiks muuta ja riivata seeläbi miljonite inimeste tundeid (Willard 2021: 129–130).

Siiski põhineb see kõik vaid oletusel, et ohvrid haavuvad ja hüpoteeside asemel oleks mõistlikum põhineda ohvri(te) enda arvamusele. Tavaliselt ei ole tarbijal aga ohvritele või nende arvamustele ligipääsu. Veelenam paistab ka säärase kuritegude ohvrite käest loa küsimine neid potentsiaalselt häiriv või solvav tegu. Polański juhtumi puhul on teada, et Samantha Geimer on (avalikult) avaldanud soovi, et see juhtum ei oleks määravaks kriteeriumiks Polański filmide hindamisel, sest sellega kaasnenud tähelepanu on põhjustanud talle rohkem kahju kui see kuritöö ise (Willard 2021: 48). See olukord on roheline mütsi kandmise analoog, sest Samantha Geimer on andnud mõista, et ei soovi Polański filmide ja temaga seotud juhtumi vahel assotsiatsiooni. Kui tarbija on sellest teadlik, kuid eirab seda, siis käitub ta tema suhtes väärtalt. Siiski on Geimeri väljaütlemised ajas muutunud. Kui 2018. aastal kutsus Geimer juhtunut veel vägistamiseks, siis 2023. aastal kui Polański abikaasa Emmanuelle

Seigner teda Prantsusmaa väljaandele Le Point intervjueris, ei näinud ta Polański kuritöös enam midagi ebamoraalset. Kannatustes süüdistab ta nüüd hoopis meedia rusuvat tähelepanu. (Bergeson & Lattanzio 2023)

Ohvri arvamust peab arvesse võtma, sest kui suur osa tarbijatest seda ei tee, kaotab ta agentsuse. Sellele vaatamata jääb Roman Polański selles olukorras lapsepilastajaks. Lapsed ei pruugigi enda väärkasutamises midagi halba näha, aga see ei tähenda, et seksuaalaktid lastega peaksid neil juhtudel normaliseeritud olema. Lisaks on levinud nähtus, et ohvrid ei tunnegi, et neid on ära kasutatud, sest neil puuduvad asjakohased kontseptuaalsed ressursid. Ilmselt on #minaka liikumine seda olukorda parandanud, kuid siiski võib juhtuda, et vägistamisohvrid ei mõista neile põhjustatud ülekohtu. (Archer & Matheson 2023: 42) Kuna Samantha Geimer on nüüd täiskasvanu, siis peab tema arvamust tarbimise osas kindlasti arvesse võtma ning tema tunded ja teo sõnumi ebamoraalsuse võib arutelust välja jätta. Siiski ei elimineeri tema praegune arvamus tarbija ebamoraalsust teiste sarnaste kuritegude ohvrite ja nende lähedaste suhtes (Archer & Matheson 2023: 41, Willard 2021: 47). Seda põhjusel, et Roman Polański on (Samantha Geimeri arvamusele vaatamata) lapsepilastaja ja tema filmide vaatamine kannab heaks kiitvat sõnumit, mis võib haavata ülejäänud ohvreid ja nende lähedasi.

Eelnevalt selgitasin argumenti üksikisiku kontekstis, kuid indiviid ei ela ühiskonnas üksi. Olukorras, kus suur hulk inimkonnast jätkab vägistaja filmide avalikku tarbimist ja ohvrile jääb selle statistika pärast mulje nagu suhtumine autorisse ei oleks viimase väärtust mõjutatud, võib ta samuti tunda, et tema kannatused ei olegi olulised. Sama trendi võivad täheldada ka teised sarnaste kuritegude ohvrid ja nende lähedased ning tunda end selle tagajärjel samuti tähtsusetuna. Mõistagi ei vastuta üksikisik teiste tarbimisharjumuste pärast ja ei ole üksi selles olukorras süüdi. Kuid tahes-tahtmata kuulub ta Roman Polański töid avalikult tarbides ka gruppi ehk inimeste hulka, kes Polański filme avalikult vaatavad. Selle grupi panus on palju suurem kui üksikisiku panus ja sellel võivad olla ka tõsised tagajärjed. See teeb tarbijast kaudselt kaasosalise avalikus sõnumis, mis põhjustab ohvritele kannatusi. Termin kaasosalus tähendab küll „mingil moel kaasa aitamist kellegi teise süüteole” (Willard 2021: 49), aga seda saab mõista mitmeti. Parim tõlgendus moraali kontekstis on ignoreerimine (*condone*). Kui tarbijad jätkavad Roman Polański teoste avalikku tarbimist, siis võib selline n-ö läbi sõrmede vaatamine saata sõnumi, et nad andestavad talle vastava teo. (Willard 2021: 50)

Samas on peaaegu kõik, mida tarbime, mingil viisil ebamoraalsusega seotud (Matthes 2021: 52; Willard 2021: 49) ja ebamoraalsusest täiesti puutumatu tooteid/teenuseid on ilmselt väga

vähe (kui üldse). Seega osalevad tarbijad tegelikult igapäevaselt ebamoraalsuse ignoreerimise toetamisel. Siiski leidub tooteid/teenuseid, mis on vaieldamatult ebaeetiliste tööstuste toodang, kuid ka neid, millele ebamoraalsuse sildi külge pookimine tundub isegi liigne. Selgub, et teadlik tarbija saab valida kui ebaeetiliseks tema kaasosalused kujunevad. Inimene, kes eelistab ühistransporti, on ilmselgelt vähem ebamoraalne, kui see tarbija, kes liikleb auto või lennukiga. Isegi kui ühistranspordi loomine ja ülalpidamine tekitab samuti reostust ja saastet.

Samamoodi võib väita, et iga kunstniku loomingu tarbimisel on tarbija millegi ebamoraalsega seotud. Sarnaselt liiklusvahenditele sõltub ka ebamoraalse kunstniku loomingu avaliku tarbimise moraalne tõsidus kunstniku väärtusest. Kuna vägistamine on väga tõsine kuritegu, siis on Polański filmide avaliku vaatamise kaasosalus moraalselt väga problemaatiline. Kuigi kaasosalus loomade väärkohtlemises on samuti moraalselt väga problemaatiline, siis on veganluse puhul mõistetav teha erandeid neile, kes ei saa oma toitu ise valida, sest vahendid puuduvad (McPherson 2015: 22). Kunsti tarbimine on privileeg ja seejuures on võimalik valida, kas ja kuidas seda teha. Kuna valikuid saab suunata, siis peegeldavad need tarbijate väärtuseid (Willard 2021: 50). Seega tarbija, kes otsustab Roman Polański filme vaadata avalikult, kuigi tal on võimalus teha seda ka privaatseks või üldse mitte teha, valib ebamoraalsema kaasosaluse kui ta tegelikult saaks.

3.3. Heaks kiitva sõnumi mõju Polańskile

Tarbijate tegevus, mis jätab mulje nagu väärtegu ei oleks taunitav, on moraalselt problemaatiline veel teistelgi põhjustel. Esiteks kui üldsus ei pea kurjategija tegu küll moraalselt kiiduväärseks, kuid samas ei käitu ka taunivalt, siis väljendab see avalikus tähenduses aktsepteerimist ja tolereerimist (Archer & Matheson 2023: 36–37). Roman Polański näite puhul ei saa väita, et üldsus üheselt tema poolel oleks (olnud), siiski ei ole vastuhakk tema teole olnud ka piisavalt tugev, et ta ei oleks saanud oma edukat režissööri karjääri jätkata. Lisaks on tal väga palju toetajaid ja see kõik võib jätta Polańskile mulje, et tema tegu oli aktsepteeritav. (Archer & Matheson 2023: 36–37) Teave tavatarbija avalikust tarbimisest, aga Polańskini ei jõua ja seepärast ei kaalu ma ka selle tagajärgi.

Siiski võib kahelda, et Roman Polański lähtub inimeste arvamusel teada saamiseks just statistikast, sest tema filmid ei ole tema kuritööga otseselt seotud. Kui proovida otsese interpreteerimise võimalust tarbijate käitumise konteksti panna, siis saaks Roman Polański

otsese seose tarbijate vaatamisharjumuste ja nende toetuse vahel luua, kui ta lähtub statistikast, mille on avaldanud (väljamõeldud) veebilehelt, kus saab Polański filme vaadata tema toetuseks. See on aga liiga spetsiifiline ja ei puuduta tarbijaid kui üldsust. Võimalus, et Roman Polański ei interpreteeri suurest vaatajanumbrist aktsepteerimist, sest statistika ei viita alati konkreetselt Roman Polański ebamoraalsele teole, teeb minu pakutud mõttekäigu ebatõenäolisemaks. Siiski on spetsiifiliselt Polański juhtumile keskendudes oluline tähele panna, et avalik arutelu tema filmide boikoteerimise vajadusest on filmimaailmas endiselt päevakorras. See kontekst muudab avaliku tarbimise tähendust ja nii võib ka Polański oma arvamuse kujundamisel lähtuda just tema filmide levimise statistikast. Tal võib lihtsasti kujuneda arusaam, et see grupp inimesi, kes ei ole tema filmide tarbimisest loobunud, on temaga solidaarsed.

3.4. Heaks kiitva sõnumi mõju ühiskonnale

Kolmandaks võib Roman Polański filmide avaliku vaatamise kaasosaluse sõnum olla ohtlik ühiskondlikule moraalitunnetusele. Hetkel on naiste seksuaalne ahistamine loomemajanduses (sh ka filminduses) levinud nähtus (Hennekam & Bennett 2017). Kui filmitööstusel on vägistamist aktsepteeriv imago, siis on järjest vähem neid, kes julgevad ära kasutamist avalikult rääkida. (Willard 2021: 57–60) Seevastu kannab avalik boikoteerimine ehk Polański loomingu avalikult mittetarbimine ühiskondlikul tasandil sõnumit, et tema tegu ei ole aktsepteeritav (Willard 2021: 59) ja et ebamoraalsetel tegudel on tagajärjed. See aitab nii filmitööstuse kui terve loomemajanduse töökultuuri muuta, et ohvrid oleks tulevikus kaitstud (Willard 2021: 67–68).

Seega soodustab ebamoraalsuse ignoreerimine sarnaste tegude levikut filmitööstuses, sest see jätab mulje, et ebamoraalsed teod on filmitööstuses aktsepteeritud. Konsekventsialistlikust perspektiivist on Roman Polański filmide avalik tarbimine justkui ideoloogia, mis põlistab (*perpetuates*) vägistamist (Archer & Matheson 2023: 48). Kuna filmitööstus on mõjuvõimas institutsioon, võib see ideoloogia laieneda ka ülejäänud ühiskonnale ja vägistamiskultuur hakkab vohama väljaspool filmitööstust. Ka lähemal vaatlusel ehk indiviidi tasandil võib avalik vaatamine ümberkaudseid mõjutada. Esiteks võib see panna ümberkaudseid tundma, et Polański filmide avalik tarbimine on aktsepteeritud, sest „Kõik ju vaatavad!“ ning teiseks soodustab see samuti vägistamise põlistamist. Kuid taaskord sõltub mõlema efektiivsus kodaniku positsioonist ühiskonnas. Avaliku elu tegelaste teod on paljudele nähtavad, mistõttu

jõuavad nende teod rohkemate inimesteni, kuid nad on veel ka paljude inimeste arvamuse kujundajateks n-ö suunamudijateks (Archer & Matheson 2023: 52). Seepärast võib ka avaliku elu tegelaste ignorantsus antud teema suhtes algatada ebamoraalsuse pandeemia.

Kui ebamoraalsed teod on filmitööstuses aktsepteeritud, siis võib olukord muutuda ebaausaks. Roman Polański kandis vägistamise eest määratud 90päevasest vanglakaristusest vaid 42 päeva ja sai seejärel edukat karjääri jätkata. Kõike seda, sest nii filmitööstuses kui ühiskonnas üleüldiselt leidis rohkelt inimesi, kes tema filmide vaatamise kaudu nõudlust väljendasid ja seeläbi tema kuritegu ignoreerisid. Tavainimese ebamoraalitsemissesse ei suhtutaks ilmselt sama leebelt. Seega propageerib filmitööstuse signaal topeltstandardeid, sest publikule jääb mulje, et kui kellelgi on mingi talent, siis on tema pahelisus andestatav (Archeri & Matheson 2023: 50). Topeltstandardid toetavad omakorda aga Archeri ja Mathesoni (2023: 43) moraalselt problemaatiliste suure inimese müütide (*Great People Myths*) säilimist. Kuna Roman Polański on saanud hulgaliselt nominatsioone ja paljudest neist on saanud ka tunnustused, siis rakenduvad need kultuurilised müüdid ka Polańskile.

Esimene neist kehtib, kui isik on saanud hakkama millegi erakordsega. Kui tema imetleja saab seejärel tülgastavaid asitõendeid, et see tema silmis suurepärase isik, on toime pannud mingi kuriteo, siis on vahel seda raske uskuda ja lihtne eirata. Teine variant sellest probleemist on küllaltki sarnane, kuid selle fookuses on usk, et kui keegi on milleski väga edukas ja silmapaistev, siis tema ebamoraalsetel tegudel on väiksem kaal. (Archer & Matheson 2023: 50–51) Kuna Roman Polański on saanud palju tunnustusi ja kiidusõnu kui filmikunsti arendaja, vanameister jne, siis võib tema kiidetud imago varjutada tema kuritöö. Teisele müüdile põhinedes, tundub tema tegu andestatav, sest ta on lihtsalt nii andekas režissöör. Polańskile rakendub veel ka kolmas tüüp – kurjategija müüdid (*Perpetrator Myths*). See tüüp on tekkinud, sest inimeste kujutluspilt (seksuaal)kurjategijatest on häiritud. Tihti kujutatakse vägistajaid ette mentaalselt ebastabiilsete või vaimuhaigete jõhkarditena, mistõttu muutub raskeks uskuda, et ka tavalised (või tavalisena näivad) inimesed, võivad samuti olla sellisteks kuritegudeks suutelised. (Archer & Matheson 2023: 50–51) Kuna Polański on suhteliselt tavapärase väljanägemisega mees, siis võib olla raske teda seksuaalkurjategijana näha. Lisaks on ta nii holokausti kui ka Mansonite ohver, mis võivad panna inimesed talle kaasa tundma ja tema võikused lihtsamini andestada.

Selles peatükis käsitlesin Roman Polański teoste avaliku tarbimisega kaasneva heaks kiitva sõnumi problemaatilisust. Avalikel tegudel on avalik tähendus ja selle loovad teised inimesed,

mitte tarbija ise. Kui tarbija vaatab Roman Polański filme avalikult, siis võib seda näha näiteks kui seisukohavõttu Polański poolt ja ohvrite vastu. See on problemaatiline esiteks deontoloogilisest perspektiivist, sest sellise sõnumi levitamine on iseenesest ebamoraalne. Utilitaristlikule raamistikule toetudes on see problemaatiline, sest see toob lisakahju ohvritele ning jätab nii Roman Polańskile kui ülejäänud ühiskonnale mulje, et tema tegu on andestatav.

4. Retributivism

4.1. Õiglase tasu argument

Teise peatüki alaosas 2.2. tõin välja, et imetlemine on ebamoraalsele kunstnikule kasulik rahanduslikult, episteemiliselt, moraalselt ja afektiivselt. Käesolevas peatükis on olulisim neist esimene: imetlemine on ebamoraalsele kunstnikule rahanduslikult kasulik, sest imetluse kaudu suureneb tema rahanduslik võim (*financial power*). Imetlus kannab endas positiivset sõnumit, mis toob talle veelgi tähelepanu ja võimalusi ning nende kaudu ka raha. (Archer & Matheson 2023: 34) Samamoodi kannab endas positiivset sõnumit statistika, mis näitab, et vaatajad ei ole Roman Polański väärtust mõjutatud ning seeläbi saab ta jõukamaks ja kuulsamaks. Seega on Polański filmide avalik vaatamine talle väga kasulik, sest see statistika kannab positiivset sõnumit, kuid olukord muutub veelgi kasulikumaks, kui Polański teadvustab, et tema teoseid vaadatakse massiliselt, sest see positiivne nähtus annab talle põhjuse/jõudu oma tööd jätkata (Grahle 2019: 160). Järelkult käitub tarbija ebamoraalselt kui ta aitab nende hüvede saavutamisele kaasa.

Selles peatükis tõestan, et on ebaaus, kui Polański pälvib ühiskondlikke hüvesid, kuigi tegelikult väärrib hoopis hukkamõistu. Seda väidet kaitsen õiglase tasu argumentiga, mis lähtub agendipõhisest (*agent-relative*) retributivismist. Teises alapeatükis keskendun retributivismi puudustele ja õiglase tasu argumenti negatiivsele mõjule Roman Polański kaastöötajatele. Lõpuks osutan kaasosaluse puudustele, sest suur osa minu tööst põhineb just sellele nähtusele. Retributivism on eelkõige levinud kui karistusteooria ehk see on vahend, millega õigustada kurjategijatele määratavaid karistusi. Selles paradigmas on ebamoraalsete tegude tasu karistus, kuid lähtepunktiks selle määramisel on iga juhtumi asjaolud eraldi ja karistus vastab spetsiifilise kuritööga põhjustatud kahjule (Moore 1993: 18). See ei tähenda, et vägistajat karistatakse tema vägistamisega ja varast temalt varastamisega vaid karistus peab olema proportsionaalne tehtud kahjuga. Selles süsteemis ei ole karistuse tagajärjed olulised, peaasi, et ebamoraalselt käitunud isik saaks karistuse, mis põhjustaks talle kannatust (Moore 1993: 15–16).

Retributivismile tuginedes väärrib Roman Polański vägistamisega proportsionaalset karistust ja kuigi kõnealuse juhtumi puhul saab küll väita, et ta juba kandis karistust, siis ei tundu talle määratud karistus nii ränga kuritööga vastavuses. Veelenam, sest ta pidi 90päevasest vangistusest psühhiaatriliseks läbivaatuseks täitma ainult 42 ja pärast seda sai ta edukat karjääri

jätkata. Ameerika Ühendriikide seadusandluse kohaselt on Roman Polański tagaotsitav, sest ta väärrib endiselt karistust. Lisaks kuna ühiskond on retributivistlikust perspektiivist moraalselt kohustatud institutsioonide otsust toetama (Moore 1993: 16), siis peaks ka tarbijad Ameerika Ühendriikide otsusest lähtuma. Seda on aga raske järgida, sest kõikide riikide õigluse esindajad ei ole samal arvamusel. 2009. aastal arreteerisid Šveitsi võimud Polański, kui ta läks Zürichisse elutöö preemiat saama, et ta USA võimudele üle anda. Juba aasta hiljem vabastati Polański elektroonilise järelvalvega koduarestist (Serjeant & Rhodes), sest tema järjekordset karistamist ei peetud õiglaseks (Poirier 2010). 2016. aastal tühistas ka Poola ülemkohus tollase justiitsministri Zbigniew Ziobro otsuse anda Polański välja USA võimudele, kui viimane riiki siseneb. Põhjendades seda nagu Šveitsi võimudki asjaoluga, et Polański on juba karistust kandnud. (AP 2016) Seega riikide nägemused erinevad ja tarbija ei saa institutsioonide nägemusest lähtuda. Kuid kuna karistus, mida Polański kandis ei ole ilmselgelt proportsionaalne vägistamisega, siis väärrib ta endiselt karistust.

Vabadusekaotus ei ole aga ainus viis karistamiseks ja Polański juhtumi puhul võrdsustan moraalse hinnangu karistusega. Sel juhul võib karistuseks pidada ka kuritööga kaasnevat taaka, mis ei ole tema elust siiani kadunud ja diskussioon tema kõlbelisusest kerkib iga uue avalikkusele kättesaadava teo ilmnemisel. Näiteks 2017. aastal kutsuti Polański juhtima Prantsusmaa versiooni Oscaritest ehk Césari auhinnagalat, kuid tänu feministlike rühmituste protestidele ja meedia negatiivsele tähelepanule, pidi Polański sellest pakkumisest keelduma (Henley 2017). Kui 2020. aastal tunnustati Roman Polański filmi „Ohvitser ja spioon“ Césaril kaheteistkümne nominatsiooniga, siis väitis hinnatud prantsuse näitleja Adèle Haenel intervjuus New York Timesile, et Polański nomineerimine jätab mulje nagu naiste vägistamine ei olekski moraalselt halb (Peltier 2020). Lisaks heitis samal aastal Filmikunsti ja -teaduste akadeemia (*Academy of Motion Picture Arts and Sciences*) Polański oma ridadest välja, mille järel andis viimane nad kohtusse (Bradley 2019).

Ehkki mitteaktsepteerimise näiteid on palju, sai Polański pärast vangistust oma karjääri jätkata ja seega ei ole ilmselgelt kõik kaasaraäkijad samal nõul (olnud). Ajakirjanik Hannah Slapper kirjutas 2011. aastal, et Polańskile auhindade andmine ei ole andestamise sümbol, vaid tänu panuse eest filmindusse (Slapper 2011). Sarnase positsiooni on võtnud veel paljud teised. 2009. aastal, kui Polański Zürichis vahistati ning vägistamiskandaalist oli möödas juba 32 aastat, allkirjastasid 103 (Knegt 2009) filmitööstuse juhtivat tegijat petitsiooni, et Polański vabastataks. Nende hulgas nimekad režissöörid nagu Wes Anderson, Terry Gilliam, Martin

Scorsese, aga ka näitlejad nagu Tilda Swinton, Adrien Brody, Natalie Portman. (Shoard 2009) Marina Zenovichi dokumentaalfilmis „Roman Polański: otsitud ja ihaldatud“ („Roman Polański: Wanted and Desired“, 2008), mis annab ülevaate Polański juhtumist, leiavad mitmed tollase kohtuasja osalised tema kasuks veelgi õigustusi. Näiteks selgub, et Roman Polański pidigi põgenema, sest kurikuulus kohtunik Laurence J. Rittenband ei olnud tema vastu õiglane. Muu Roman Polańskit toetava informatsiooni hulgas ei saa siinkohal unustada ka ohvri arvamust, mis teeb viimastel andmetel Polański täiesti süütuks.

Selles alapeatükis näitasin, et Roman Polański karistus ei olnud tema väärteoga proportsionaalne ja seega väärrib ta retributivistlikust perspektiivist endiselt karistust, mitte ühiskondlikke hüvesid, mida tema loomingu avalik tarbimine talle toob. Kaalusin ka võimalust, et ta on saanud võrdväärse karistuse ühiskondliku hukkamõistu kaudu, kuid tema edu ei ole tema kuritööst määravalt mõjutatud. Järelikult ei vääri Roman Polański ühiskondlikke hüvesid ja selle peatamine sõltub tarbijate käitumisest. Kui tarbija vaatab Roman Polański loomingu avalikult, siis aitab ta kaasa tema karjääri edendamisele, kuid see on vastupidine sellele, mida ta tegelikult väärrib.

4.2. Retributivismi puudused

Retributivistlik vaade tundub küll õiglane, kuid sellel esinevad siiski mõned puudused. Esiteks on retributivismi keskne printsiip veenev vaid teoorias. Kui keegi on teinud midagi tõsiselt ebamoraalset, siis võiks ta karistuseks midagi samaväärset kogeda, kuid kuidas kuritöö ja karistuse proportsioone praktikas mõõta? Retributivismi rakendades sellele küll täpset vastust ei leia (Shafer-Landau 1996: 303), kuid mõistmaks, et Polański ei saanud vägistamisega kaugeltki proportsionaalset karistust, ei olegi täpset mõõdupuud vaja. Sellest piisab, et veenduda, et Polański ei vääri ühiskondlikke hüvesid.

Teiseks võib retributivismi näha tagurliku teorianana, sest süüdlase karistamine ei muuda midagi paremaks. Karistuse põhjenduseks on need samad ebamoraalsed teod, mis on juba möödunud ehk fookus on mineviku sündmustel. Kuigi üldiselt peetakse retributivismi deontoloogiliseks teooriaks, siis näiteks õigusteadlane Michael S. Moore (1993) leiab, et retributivism võib olla ka konsekventialistlik. Konsekventialistliku karistusteooria kohaselt väärrib kurjategija küll karistust, kuid karistuse saab määrata potentsiaalselt prima tulemi alusel (Moore 1993: 17–18). Seeläbi saaks karistamisega maailma paremaks muuta ehk isegi kui karistamine ei teeks

tegu olematuks, siis oleks see vähemalt ühiskondlikult tulus. Kuna õigussüsteem jättis Roman Polański karistuseeta, on käesoleva uurimistöo kontekstis õiglaseks karistuseks just tema loomingu boikoteerimine. Avalikult mittetarbimine hoiaks potentsiaalselt ära võimalikud ohud, mida käsitlesin kolmandas peatükis. Ohvrid oleks kaitstud ning Polański ja ülejäänud ühiskonna liikmed ei saaks formuleerida kujutelma, et tema kuritegu oleks mingilgi moel aktsepteeritav. Lisaks aitaks see elimineerida ebaõiglust filmitööstuses ehk võimalust, et Polański pälvi auhindu ja nominatsioone moraalsete tegijate arvelt. Üleüldisest tarbimisest loobumisel saaks tarbijad oma aega teiste kunstnike, kes ei ole ebamoraalsusega silma paistnud, loomingule pühendada.

Kolmandaks kerkib teiste kunstnike probleem. Roman Polański on kurjategija ja kurjategijate karistamises ei tundu üleüldiselt midagi väärast, kui see on põhjendatud. Kuid kui karistus väljendub boikoteerimises, siis kannatavad ka teised inimesed, kes tema filmide tootmisel on osalenud. See probleem puudutab otseselt filmitööstuses levinud hierarhiat. Filme seostatakse eelkõige režissööriga, sest tema tööpositsioon on tavaliselt esile tõstetud ja seetõttu lasub režissööril suur vastutus. Eristan need, kes tegid temaga koostööd enne kuritööd ja need, kes tegid/jätkasid pärast selle ilmnemist temaga koos töötamist, sest nende suhe kuritööga on erinev. Need, kes jätkasid/tegid temaga koostööd, olid ilmselt tema ebamoraalsest käitumisest teadlikud ja on oma saatuses ise süüdi. Kui inimesed nüüd Polańskiga koostöös valminud filme ei tarbi, ei peaks see tulema neile üllatusena, sest on ilmselge, et vägistaja nimi võib mõjuda ka filmi või kaastöölise enda mainele halvasti. Inimesed, kes töötasid temaga enne kuritöö ilmnemist ja ei ole sellega jätkanud, on seevastu ebaausas olukorras. Nad ei peaks Polański teo pärast kannatama, sest nad ei teadnud ette, et nii võib juhtuda. Deontoloogilisest perspektiivist käituvad boikoteerijad ebamoraalselt küll viimaste suhtes, kuid kohustus ohvrite ees tundub samuti oluline, sest nad on juba niikuinii kannatajate positsioonis. Seega tuleb lihtsalt kahe ebamoraalse valiku vahel valida. Utilitaristlikust perspektiivist on õiglasem käituda vastavalt seksuaalkurjategijate ohvrite tunnetele. Vägistamine on väga tõsine kuritegu ja nende tunded võivad seepärast ka suurema kahju saada.

Õiglase tasu argument jääb vastuargumentidele vaatamata püsima. Esiteks seepärast, et tavaliselt sõltub karistuse suurus tehtud kuritöö proportsioonidest, kuid selleks, et veenduda Polański karistamatuses, ei olegi täpseid mõõte tarvis ning teise probleemi lahenduseks pakkusin vähemlevinud ehk konsekventsialistlikku vaadet retributivismist. Lisaks võivad

boikoteerimisest kahju saada küll enne kuritööd Roman Polańskiga töötanud inimesed, kuid hindan ohvrite kahju siinpuhul kaalukamaks.

4.3. Kaasosaluse probleem

Nii nagu õiglase tasu argument, põhinevad ka 3. peatüki argumendid kaasosalusele. Sellel mõttekäigul on vaid üks tõsine puudus ja kuna see esineb ka diskussioonides veganlusest, illustreerin seda taaskord Tristram McPhersoni (2015) näitega. Selles näites on inimesed kaasosalised farmiloomade kannatustes (s.t mitte ainult tapmises vaid ka ebasoodsatest elutingimustest tulenevatest kannatustes jne), sest nende tarbimisharjumused annavad märku, et on nõudlus ja selle nõudluse põhjal kasvatatakse/tapetakse loomi. Kuid kuna loomi ei kasvatata/tapeta statistikaga üksühele, pole üksikisiku panus loomade tapmisel määravaks teguriks. (McPherson 2015: 16) Filminduses tähendab nõudlus, et tarbijad ootavad veel häid filme. Samas ei kätke filmide tegemine endas ilmtingimata nii ebaetilisi meetmeid nagu loomakasvatuses, kus ebaetiliste tegude ja tagajärgede ärahoidmine on ilmselt võimatu (2015: 21). Siiski saab sarnaselt McPhersoni näitele vaidlustada ka tarbija kaasosaluse ohvrite perspektiivist. Seda teeb näiteks Willard ja kuigi toetun töös boikoteerimise poolt argumenteerides laialdaselt just tema mõtetele, ei ole tema meelest boikoteerimine siiski põhjendatud. Kuivõrd suur vaatajate hulk näitab, et tarbijad soovivad Polański filme vaadata, ei ole üksikisiku otsus maailmakuulsa režissööri filme mitte tarbida määrav. Ohvrile jääb endiselt hoomamatu statistika, mille põhjal järeldusi teha. Seega suvalise indiviidi panus on nii väike, et tema loobumine näib ebaolulisena. (Willard 2021: 39–41; Willard 2021: 69)

Siiski on olukordi, kus inimeste teod ei loe, ehkki tegu tundub ebamoraalne. Filosoof Erich Hatala Matthes toob näite, kus ühte inimest kiusatakse ja kuna näite mina-tegelane ei ole selles kontekstis mõjuvõimas inimene ja vahel kiusatakse teda, siis ei muutuks midagi, kui ta läheks vahele nagu ka siis, kui ta midagi ei teeks. Isegi kui ta kiusaks teistega koos, ei muutuks midagi, sest kõnealust ohvrit kiusatakse ikkagi edasi. Siiski tundub, et selles, kui mina-tegelane teda ka kiusama hakkaks, oleks midagi ebamoraalset. Samas kui kõrvalseisjaks jäämine ei tundu nii problemaatiline ja mõlemal juhul on tulemus sama. (Matthes 2021: 52) Utilitaristlikus paradigmas on oluline teha tegu, mis toob selles olukorras suurima heaolu. Kui ohver on mina-tegelasest teadlik, siis teadmine, et keegi on tema poolel ehk solidaarne, teeks ilmselt tema olukorda paremaks ja mina-tegelase kaasosalus kiusamises vastavalt olukorra halvemaks.

Matthesi näites ei saa ohver teada, kas mina-tegelane kiusab teda või on solidaarne, seega ei ole sellel tema perspektiivist vahet.

Niisamuti on Roman Polański avalikust vaatamisest tuleneva statistikaga: üksiku tarbija otsus teda boikoteerida ei muuda neid numbreid. Tundmust, et teistega koos kiusamises on midagi väärä, saab sedapuhku põhjendada deontoloogilisest perspektiivist. Kiusamine on halb iseeneses ja on seega ohvri kui indiviidi suhtes lugupidamatu. Niisamuti võib Roman Polański filmide avalikku tarbimist näha kui kiusamise vormi, mistõttu on see tegu oma olemuselt ohvri suhtes lugupidamatu. Sellest perspektiivist ei ole oluline, kuidas ohver end teo tagajärjel tunneb, kuid siiski on tema suhtes lugupidamatu tarbida kunsti, mille autoriks on talle kannatust põhjustanud isik. Teisalt võib olukorra problemaatilisust märgata ka selles, et tarbijal on kaks valikut: tarbida Roman Polański filme avalikult ja olla seeläbi kaasosaline ohvrite kannatustes, Polański heaolus ja ühiskonna moraalitunnetuse allakäigus või kaasosalusest loobuda. Otsustada vaatamise kasuks on ebamoraalne iseeneses, sest sellega otsustab tarbija moraalselt problemaatilise variandi kasuks, kui tal on tegelikult võimalik sellest hoiduda. Kaasosalus on seega moraalselt problemaatiline, kuid seda vaid deontoloogiliselt. Utilitaristlikust perspektiivist ei saa kaasosalust ebamoraalseks pidada, sest ühe tavatarbija otsus Polański filme mitte tarbida ei vähenda oluliselt eelmainitud tagajärgi. Roman Polański on liiga kuulus, et indiviidi teod saaks teda otse mõjutada. Kahjuks on aga just mõjuvõimsad inimesed need, keda oleks oluline mõjutada, sest neil on võim enda tõekspidamiste levitamiseks (Matthes 2021: 46).

Kokkuvõte

1977. aastal vahistati hinnatud režissöör ja stsenaarist Roman Polański kahtlustatuna 13aastase Samantha Geimeri uimastamises ja vägistamises. Süüdi mõisteti ta vaid alaealisega seksuaalvahekorda astumises ning karistuseks määrati talle 90päevane vangistus, millest pidi täitma ainult 42 päeva. Pikema vanglakaristuse vältimiseks põgenes Polański Ameerika Ühendriikidest sünniriiki Prantsusmaale, kus jätkas edukat karjääri filmitööstuses. Alates sellest juhtumist võib Roman Polańskit pidada ebamoraalseks kunstnikuks ning käesoleva uurimistöö eesmärk oligi näidata, et Roman Polański kui ebamoraalse kunstniku filmide tarbimine on ebamoraalne.

Laiemaks uurimisküsimuseks töös oli „kas ebamoraalse kunstniku Roman Polański looming tarbimine on ebamoraalne?“, kuid seejuures näitasin esiteks, miks ebamoraalselt käitunud kunstniku looming tarbimine privaatseks on ebamoraalne, ja seejärel, milles seisneb ebamoraalse kunstniku tööde avaliku tarbimise problemaatika. Esimeses peatükis andsin ülevaate Roman Polański eluloost, et näidata tema looming ja traagiliste elusündmuste seost. Seehulgas kirjeldasin ka käesoleva uurimistöö põhilist juhtumit ehk Roman Polański kuritegu aastast 1977, mille põhjal ta seksuaalkurjategijaks tunnistati. Teises peatükis eristasin privaatse ja avaliku tarbimise lähtudes nähtavusest. Kõik tarbimisviisid, mis jätavad jälje (olgu see kasvõi number statistikas), liigituvad avalikuks tarbimiseks ja ülejäänud, mida keegi ei näe, privaatseks. Definitsioonile põhinedes tõin esmalt välja moraalsed ohud, mis kaasnevad privaatse tarbimisega. Kaalutluste tulemusena jäin kindlaks vaid ühele argumendile, mille kohaselt ohustab privaatne tarbimine inimeste moraaltunnetust. Siiski ei kehti see argument alati, sest ebamoraalse kunstniku looming mõjutab tarbijaid erinevalt.

Privaatfääri argumendid on sfääriülesed, seega ohustab ebamoraalse kunstniku looming tarbimine tarbija moraaltunnetust ka avalikult tarbides. Avaliku tarbimise spetsiifilised argumendid põhinevad tegude tähenduste eristusele, mille kohaselt on avalikel tegudel avalik tähendus, mille määravad teised inimesed. Roman Polański looming avaliku tarbimise tähendus avaldab positiivset mõju talle endale ning negatiivset mõju nii ohvritele kui ühiskonnale. Selle põhjal jagasin kolmanda peatüki alapeatükkideks. Esimeses alapeatükis näitasin, et heaks kiitva sõnumi kandmine on deontoloogiliselt problemaatiline. Teises alapeatükis käsitlesin heaks kiitva sõnumi mõju ohvritele. Esiteks lähtusin ühe tavatarbija perspektiivist ja sel puhul riivab tarbija teo sõnum seksuaalkuritegude ohvreid tema tutvuskonnas. Kuna tavatarbija on Roman Polański ohvrist Samantha Geimerist liiga kaugel,

siis ei saaks ta Geimerit oma tegudega riivata. Deontoloogilisest perspektiivist ei ole aga riivamine oluline, seejuures peab lähtuda tema arvamusest, mille põhjal ei näe ta Roman Polańskit vägistajana. Seega ei ohusta avalik tarbimine Samantha Geimerit, kuid oht teiste sarnaste kuritegude ohvreid riivata või olla lugupidamatu saates neile oma teoga mitteaktsepteeriva sõnumi jäävad. Üksik tarbija on osa ka suuremast tarbijate grupist, mille tarbimisharjumused kajastuvad statistikas ning suur vaatajanumber haavab samuti seksuaalkuritegude ohvreid. Osalemine avalikus tarbimises, mis neid numbreid tekitab, kannab Polański tegu heaks kiitvat sõnumit, mis pisendab ohvrite kannatusi.

Kaasosalus, mis väljendub ebamoraalse kunstniku tegude ignoreerimises, on keskne veel kolmanda peatüki kahes järgnevas alapeatükis. Neist esimeses, sest tarbijate arvu põhjal võib Roman Polański moodustada valearusaama, et tema tegu oli aktsepteeritav. Teises, sest see mõjutab ühiskondlikku moraalitunnetust. Seksuaalkuritegusid heaks kiitev sõnum normaliseerib säärast käitumist filmitööstuses, mistõttu võib see hakata levima nii tööstusesiseselt kui ka laiemalt ühiskonnas. Neljandas peatükis toetusin samuti kaasosalusele ning leidsin, et kaasosaluse tulemusena saab Roman Polański ühiskondlike hüvesid, mida ta ei vääri. Seda kaitsesin retributivistliku karistusteooriaga, mille kohaselt on iga väärteo õiglase tasu karistus, mis on proportsionaalne põhjustatud kahjuga. Kui tarbija osaleb sellele vaatamata avalikus tarbimises, siis panustab ta Roman Polański hüvede suurenemisse. Võttes arvesse kõiki eelnevaid argumente, milles kasutasin kaasosaluse kontseptsiooni, on Roman Polański avalik tarbimine ebamoraalne vaid deontoloogiliselt. Avaliku vaatamisega valib tarbija osalemise Roman Polański ebamoraalset tegu toetavas sõnumis, mis mõjutab nii ohvreid, teda ennast kui ka ühiskonda. Siiski on utilitaristlikust perspektiivist oluline mõelda inimestele enda ümber, sest ka nende hulgas võib olla seksuaalkuritegude ohvreid, kes võivad avalikust tarbimisest interpreteerida rünnakut, või neid, kes näevad selles toetust vägistamiskultuurile.

Järelikult ületab avalik tarbimine tunduvalt privaatselt tarbimise probleeme ning Roman Polański teostest täielikult loobumine ei tundu vajalik. Siiski peab privaatselt tarbima teatava ettevaatusega, sest see võib mõjutada tarbija moraalitunnetust. Käesolevast uurimistööst saavad tarbijad juhinduda Roman Polański filmide vaatamisel, kuid isegi kui keskendusin kunsti tarbimisele, siis ei piirdu mõttekäigu potentsiaalne kasutus vaid selle valdkonnaga. Loodetavasti külvab see teadlikkust ka nendes moraalsetes küsimustes, mis tekivad muudes tarbimisvaldkondades. Kahjuks on sarnaseid küsimusi rohkelt ja samalaadseid uurimistöid

saaks veelgi kirjutada. Siiski loodan, et minu töö innustab tarbijaid oma tarbimisharjumusi analüüsima ja siis saab tulevikus järjest vähem sellistele teemadele tinti kulutada.

Kirjandus

Ain-Krupa, J. (2009). *Roman Polański: A Life in Exile*, Bloomsbury Publishing, London.

Alderman, L. ja Peltier, E. (2019). Roman Polański Accused of 1975 Rape. The New York Times, 11. september. Kasutatud 11.04.2024, <https://www.nytimes.com/2019/11/09/world/europe/roman-Polański-rape-france.html>

AP. (2016). Poland will not extradite Roman Polański to US, judges confirm. The Guardian, 6. detsember. Kasutatud 12.02.2024, <https://www.theguardian.com/film/2016/dec/06/poland-will-not-extradite-roman-Polański-to-us-judges-confirm>

Archer, A. ja Matheson, B. (2023). *Honouring and Admiring the Immoral*, Routledge, London.

Bergeson, S. ja Lattanzio, R. (2023). Polański Rape Victim Defends Director: 'I Don't See What's So Feminist About Claiming Victimhood'. Indiewire, 14. aprill. Kasutatud 12.04.2024, <https://www.indiewire.com/features/general/roman-Polański-rape-victim-samantha-geimer-defends-director-1234828246/>

Bradley, L. (2019). Roman Polański Compares His Rape Case to the Dreyfus Affair in New Interview. Vanity Fair, 29. august. Kasutatud 09.02.2024, <https://www.vanityfair.com/hollywood/2019/08/roman-Polański-an-officer-and-a-spy-rape-allegations-interview>

Einmann, A. (2017). Kaur Kender sai lapsporno loomise süüdistuses lõpliku võidu. Postimees, 20. oktoober. Kasutatud 12.02.2024, <https://www.postimees.ee/4283013/kaur-kender-sai-lapsporno-loomise-suudistuses-lopliku-voidu>

Goffman, E. (1956). *The Presentation of Self in Everyday Life*, Doubleday, New York.

Harold, J. (2020). *Dangerous Art*, Oxford University Press, New York.

Henley, J. (2017). Calls to Boycott French Film Awards over Roman Polański Honor. The Guardian, 20. jaanuar. Kasutatud 09.02.2024

<https://www.theguardian.com/film/2017/jan/20/womens-groups-boycott-cesar-french-filmawards-roman-Polański>

Hennekam, S. ja Bennett, D. (2017). Sexual Harassment in the Creative Industries: Tolerance, Culture and the Need for Change. *Gender Work and Organization*. DOI: 10.1111/gwao.12176

Knegt, P. (2009). Over 100 In Film Community Sign Polański Petition. Indie Wire, 29. september. Kasutatud 12.02.2024, <https://www.indiewire.com/news/general-news/over-100-in-film-community-sign-Polański-petition-55821/>

Lewis, I. (2023). Roman Polański's 'dire' new film *The Palace* receives rare zero per cent Rotten Tomatoes score. Independent, 5. september. Kasutatud 06.02.2024, <https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/films/news/roman-Polański-the-palace-review-rotten-tomatoes-b2404943.html>

Liao, S. (2024). The Art of Immoral Artists, Carl Fox ja Joe Saunders (toim.), *The Routledge Handbook of Philosophy and Media Ethics*, Routledge, London lk 193–204.

Matthes, E. H. (2021). *Drawing the Line*, Oxford University Press, New York.

Mazierska, E. (2005). The Autobiographical Effect in the Cinema of Roman Polański. *Film Criticism*, 29(3): 28–45.

Mazierska, E. (2023). Roman Polański (and Others) on Trial. *Studies in Eastern European Cinema*, 14(3): 211–228.

McPherson, T. (2015). Why I Am a Vegan (and You Should Be One Too), Andrew Chignell, Terence Cuneo ja Matthew Halteman (toim.) *Philosophy Comes to Dinner*, Routledge, London, lk 73–91 (1–36).

Moore, M. S. (1993). Justifying Retributivism. *Israel Law Review*, 27(1–2): 15–49.

Neu, J. (2007). *Sticks and Stones: The Philosophy of Insults*, Oxford University Press, New York.

Peltier, E. (2020). Adèle Haenel: France 'Missed the Boat' on #MeToo. The New York Times, 24. veebruar. Kasutatud 09.02.2024, <https://www.nytimes.com/2020/02/24/movies/adele-haenel-france-metoo.html>.

Poirier, A. (2010). The Prurient Hounding of Roman Polański Is over at Last. The Guardian, 12. juuli. Kasutatud 02.02.2024, <https://www.theguardian.com/commentisfree/cifamerica/2010/jul/12/roman-Polański-extradite-swiss-us>

Pojman, L. P. (2005). *Eetika. Õiget ja väära avastamas*, Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn.

Polański, R. (1984). *Roman by Polański*, Ballantine Books, New York.

Pulver, A. (2010). Chinatown: The Best Film of All Time. The Guardian, 22. oktoober. Kasutatud 06.02.2024, <https://www.theguardian.com/film/2010/oct/22/best-film-ever-chinatown-season>

Serjeant, J. ja Rhodes, J. (2010). Polański freed as Swiss deny extradition. Reuters, 13. juuli. Kasutatud 12.02.2024, <https://www.reuters.com/article/us-Polański/Polański-freed-as-swiss-deny-extradition-idUSTRE66B1J920100712/>

Shafer-Landau, R. (1996). The Failure of Retributivism. *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, 82(3): 289–316.

Shoard, C. (2009). Release Polański, demands petition by film industry luminaries. The Guardian, 29. september. Kasutatud 12.02.2024, <https://www.theguardian.com/film/2009/sep/29/roman-Polański-petition>

Slapper, H. (2011). Whatever His Crimes, Roman Polański Deserves His Awards. The Guardian, 27. september. Kasutatud 09.02.2024, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2011/sep/27/roman-Polański-lifetime-achievementaward>

Willard, M. B. (2021). *Why It's OK to Enjoy the Work of Immoral Artists*, Routledge, London.

Summary

Against the consumption of films made by the immoral artist Roman Polański

In 1977, director and screenwriter Roman Polański was convicted of engaging in sexual intercourse with a minor. However, prior to the conclusion of the trial, he fled the United States and remains a fugitive. Despite these serious matters he maintained his accepted position in the film industry and has even become one of its most respected figures. The aim of this thesis is to provide ethical reasoning against watching Roman Polański's films, thus offering the average consumer an example of engaging with the works of immoral artists.

Films can be watched both privately and publicly. Privately consuming the work of an immoral artist is morally problematic because it can cultivate admiration for the artist. Consequently, consumers may reassess their moral standards, diminishing the perceived severity of moral transgressions. On the other hand, public consumption presents more reasons why it is morally problematic. Public consumption of Roman Polański's films carries an approving message that may trivialize the suffering of victims of similar crimes. Furthermore, the collective consumption of these films may condone the artist's actions, inadvertently normalizing immoral behavior. It affects Roman Polański's perception of his actions and fosters a broader societal normalization of wrongdoing. Additionally, contributing to Roman Polański's success and thereby granting him societal benefits, undermines the fair retribution for immoral actions.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Tristan Czar Aasmäe,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose “Ebamoraalse kunstniku Roman Rolański loomingu tarbimise vastu“, mille juhendaja on Heidy Meriste, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Tristan Czar Aasmäe

13.05.2024